

Preписка Leibniz-Clarke

Burić, Mihaela

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:592000>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-22**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Mihaela Burić

Prepiska Leibniz - Clarke
(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2022.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za filozofiju

Mihaela Burić

Matični broj: 0009077172

Prepiska Leibniz - Clarke

ZAVRŠNI RAD

Preddiplomski studij: Hrvatski jezik i književnost/ Filozofija

Mentor: dr. Sc. Boran Berčić

Rijeka, 2022.

SADRŽAJ:

1. Uvod	1
2. Apsolutno i relacijsko shvaćanje vremena i prostora	3
2.1. Prostor i vrijeme kao Božji atributi	5
3. Princip dovoljnog razloga	7
3.1. Božje uplitanje u rad svijeta	7
3.2. Može li Bog pomaknuti jedan kraj vage?	8
3.3. Je li sloboda volje dovoljno dobar razlog za Božje djelovanje?	9
3.3.1. Moralna i apsolutna nužnost	10
3.3.2. Gdje će Bog smjestiti materiju u indiferentnoj situaciji?	11
4. Princip identiteta nerazlučivih stvari	13
4.1. Možemo li govoriti o materiji ako atom ne postoji?	15
5. Čudo	16
5.1. Gravitacija	17
5.2. Prestabilirana harmonija	17
5.3. Prostor kao Božji senzorijski	19
6. Zaključak.....	21
7. Sažetak.....	23
8. Literatura.....	25

1. UVOD

U ovome tekstu bavit ću se prepiskom između Leibniza i Clarkea. Prepisku je inicirao Leibniz kada je poslao pismo princezi od Walesa, Carolini von Brandenburg - Ansbach. Gottfried Wilhelm Leibniz bio je savjetnik dinastije Hanover gdje je upoznao Carolinu Ansbach. Leibniz će imati veliku ulogu u njenom životu, bit će joj prijatelj i učitelj s kojim će dijeliti razmišljanja o filozofiji, religiji i brojnim drugim područjima interesa. Carolina Ansbach je bila iznimno utjecajna i zato ne čudi što se Leibniz upravo njoj potužio na Newtona i njegove sljedbenike - Leibnizove suparnike.¹

U studenom 1715. poslao joj je pismo u kojem otvoreno kritizira Newtonovu teoriju prostora i vremena za koju kaže da naginje herezi. Ovo pismo bit će prvo od njih pet koje će Leibniz napisati i koja će potaknuti Samuela Clarkea da obrani stajališta svog učitelja Newtona. U rasponu od godinu dana (1715. - 1716.) Leibniz i Clarke su razmijenili pet pisama.

Valjalo bi spomenuti da Newton i Leibniz imaju povijest nesuglasica. Možda najpoznatija među njima jest ona o *infinitesimalnom računu*. *Infinitesimalni račun* je grana matematike koja se bavi računanjem beskonačno malih veličina.² Leibniz se 1711. godine potužio *Kraljevskom društvu* da ga John Keill optužuje za plagijat. Keill je bio Newtonov pobornik koji je smatrao da je Leibniz imao uvid u Newtonove neobjavljene rukopise o *infinitesimalnom računu*. 1712. godine *Kraljevsko društvo* odlučilo je proglasiti Newtona pobjednikom u tom sporu i jedinim autorom infinitesimalnog računa. Leibniz je optužen za plagijat, a činjenica da je Newton bio predsjednik *Kraljevskog društva* nije mu išla u prilog.³

Ovim rivalstvom počinje povijest nesuglasica i neprijateljstva između ova dva znanstvenika i filozofa. Pored nesporazuma oko otkrića *infinitesimalnog računa*, imali su nesuglasice oko naravi prostora i vremena. Na Leibnizove optužbe protiv Newtona odlučio je odgovoriti Samuel Clarke. Clarke se divio Newtonovim otkrićima još kao student u Cambridgeu. Nakon studija sprijateljio se s Newtonom i postao njegov suradnik.⁴

Prepiska između Leibniza i Clarkea predstavlja raspravu o znanstvenim, teološkim i filozofskim problemima apsolutne i relacijske teorije o prostoru i vremenu i njihovim opravdanjima za svoje stavove i optužbama za tuđe.

¹ Ariew, R. 2000., str. vii

² Hrvatska enciklopedija: *infinitesimalni račun*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=27396> (posjećeno 07.09.2022.)

³ Ariew, R. 2000., str. viii. – ix.

⁴ Edwards, 1967., str. 118.

Problemi kojima su se Leibniz i Clarke bavili u prepisci (sloboda volje, problem duše, čuda i dr.) bili su aktualni u tom razdoblju povijesti. *Znanstvena revolucija* potaknula je brojne znanstvenike da nanovo razmotre teme koje su se ranije rješavale skolastičkim objašnjenjima kako bi se antički stavovi uskladili sa kršćanskim vjerovanjima.⁵

Njihova prepiska potaknut će brojne druge filozofe da daju svoje mišljenje o temama koje su ondje bile izložene, ponajviše će potaknut daljnje rasprave o naravi prostora i vremena. Tako će, recimo, Voltaire stati na Clarkeovu stranu i kritizirati Leibniza⁶ dok će Kant odbaciti obje teorije o prostoru i vremenu koje su izložene u prepisci i iznijeti svoju teoriju o *zoru*.⁷

U radu ću ponajprije nešto reći o (1) *apsolutnom i relacijskom shvaćanje vremena i prostora* i (2) glavnom argumentu u korist postojanja praznog prostora (otkriće *vacuuma*) te (3) glavnom protuargumentu protiv te tvrdnje (principu *plenuma*). Reći ću nešto o (4) Newtonovom stavu da su prostor i vrijeme Božji atributi te će se (5) navesti argumenti kojima Leibniz pobija to razmišljanje. Nadalje, spomenut će se (6) princip kojim Leibniz dokazuje Božje postojanje - *princip dovoljnog razloga* koji će se pojasnit Arhimedovim primjerom vage. (7) Razjasnit ću kako uporabom tog principa Leibniz odbija Newtonovu tezu da se Bog s vremena na vrijeme upliće u rad svijeta. (8) Objasnit ću zašto Clarke podržava *princip dovoljnog razloga* i zašto smatra da je (9) čista volja dovoljan razlog za božansko djelovanje te kako u suprotnome ne bismo mogli govoriti o slobodi volje. (10) Nešto ću reći o Leibnizovoj distinkciji između *apsolutne i moralne nužnosti* i kako Bog djeluje na bazi potonje. Nadalje, (11) iznijet ću Clarkeov dokaz da je Bogu dovoljna *slobodna volja* prilikom odlučivanja jer se njome vodio prilikom odlučivanja gdje će smjestiti materiju. (12) *Principom identiteta nerazlučivih stvari* pokazat će se zašto Leibniz tvrdi da Bog ne stvara indiferentne situacije i (13) što Clarke misli kada kaže da ukoliko pretpostavljamo da atom ne postoji, ne možemo govoriti o postojanju materije. Na kraju ću objasniti (14) zašto se po Leibnizu Božje uplitanje u rad svijeta može objasniti tvrdnjom da je Bog duša svijeta ili da je jednostavno riječ o čudu. Vidjet ćemo zašto (15) Leibniz misli da je gravitacija trajno čudo dok Clarke trajnim čudom smatra *prestabiliranu harmoniju*.

Zaključno ću pojasnit zašto podržavam apsolutno naspram relativnog shvaćanja vremena i prostora. Reći ću zašto se slažem sa principom dovoljnog razloga i objasniti ću zašto mi se ne čini plauzibilnim Newtonov stav da je slobodna volja dovoljno dobar razlog za

⁵ Ariew, R. 2000. str. xii

⁶ Možda je najpoznatiji primjer Voltaireove kritike Leibnizove filozofije roman „Candide“ u kojem kritizira Leibnizovu tezu o tome da živimo u najboljem od svih mogućih svjetova.

⁷ Alexander, H.G. 1977. str. xlii.- xlix.

božansko djelovanje. Nadalje, pojasnit ću zašto se slažem sa Clarkeovim stavom da je teško govoriti o materiji bez da pretpostavimo postojanje atoma. Objasnit ću zašto mi se koncept prestabilirane harmonije čini krivim.

2. APSOLUTNO I RELACIJSKO SHVAĆANJE VREMENA I PROSTORA

Na početku ovog rada mora se nešto reći o apsolutnom i relacijskom shvaćanju vremena i prostora. Ovu temu bitno je staviti na sam početak rada jer se na nju Clarke i Leibniz više puta referiraju u svojoj prepisci, ona je centralna tema rasprave. Ovu temu Leibniz je inicirao u svom pokušaju da Newtona prikaže kao materijalista. Naime, Leibniz je u svom drugom pismu rekao sljedeće:

Autor nadalje kaže da je prema *matematičkim principima*, to jest prema filozofiji Sir Isaaca Newtona (budući da *matematički principi* u ovom slučaju ništa ne određuju), materija najneznatniji dio svemira. Razlog tome je što on prihvaća prazan prostor pored materije i zato što, po njemu, materija ispunjava tek vrlo mali dio prostora.⁸

Newton kaže da su prostor i vrijeme apsolutni. Pojednostavljeno objašnjenje ove tvrdnje jest to da prostor i vrijeme nastavljaju postojati kada se svi događaji ili predmeti unutar njih maknu tj. kada bismo ih “ispraznili.”

S druge strane, Leibniz smatra da su prostor i vrijeme relacijski što bi značilo da prostor i vrijeme postoje jedino onda kada postoje događaji/ predmeti unutar njih. Možda je krivo reći “unutar”, s obzirom da kod Leibniza toga nema u kontekstu prostora i vremena. Ovo prelazi pomalo u semantičku sferu, ali moram reći da “unutar” pretpostavlja da nešto može biti i “izvan” a rekli smo da kod Leibniza “izvan” ne postoji. Po njemu postoji ono što postoji i to što postoji dio je vremena i prostora. Postojanje događaja i predmeta ovisi o postojanju vremena i prostora kao što vrijeme i prostor ovise o postojanju događaja i predmeta. Jedno bez drugog ne postoji, ovisni su jedni o drugima i kada bi se, recimo, prostor i vrijeme “ispraznili” od svih tih stvari i događaja, vremena i prostora više ne bi bilo. Onako kako mi ne možemo zamisliti

⁸ Leibniz, G. W, i Clarke, S: 2017. str. 7.

stvari i događaje izvan vremena i prostora, tako Leibniz negira postojanje prostora i vremena bez tih stvari i događaja.

Važan argument u prilog postojanju apsolutnog prostora bio je izum zračne sisaljke Otta von Guerickea. Otto von Guericke bio je fizičar i inženjer, možda najpoznatiji po pokusu kojim natjerao konje da pokušaju razdvojiti bakrene polukugle u kojima je stvoren vakuum pomoću zračne sisaljke.⁹ Tim i sličnim eksperimentima Von Guericke je opovrgnuo srednjovjekovno načelo aristotelovske fizike poznato kao *horror vacui*. Hrvatska enciklopedija za *horror vacui* kaže slijedeće: “U srednjovjekovnoj aristotelovskoj fizici temeljno načelo po kojem je prostor kontinuiran, ispunjen (suprotno Demokritovu atomizmu), pa je bilo kakva praznina nemoguća (*natura abhorret vacuum*: priroda se boji praznine).”¹⁰

⁹ Hrvatska enciklopedija: Guericke, Otto von, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=23686> (07.09.2022.)

¹⁰ Hrvatska enciklopedija: Horror vacui, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=26166> (03.08.2022.)

Leibniza ne zanimaju Guerickeovi pokusi i njihovi rezultati i vodi se *principom plenuma* kojim Bog ima tim više mogućnosti za širenje svoje ljubavi, što više stvari proizvodi, stoga je materija uvijek vrednija od praznine, iz čega slijedi da praznina ne postoji.

2.1. Prostor i vrijeme kao Božji atributi

Obzirom da je velik dio ove prepiske vezan uz dokazivanje Božjeg postojanja kao i opravdavanje njegovog djelovanja, treba nešto reći i o shvaćanju prostora i vremena kao Božjih atributa. Ovo razmišljanje iznio je Newton, a Clarke ga je u prepisci branio od Leibnizovih optužbi.

Apsolutno shvaćanje vremena i prostora još se naziva i *supstancijalizam* jer je supstancija ono što postoji po sebi - za svoje postojanje ne treba ništa drugo.

U novijoj literaturi, Newtonove teze o ontološkom karakteru prostora i vremena nazivaju se supstancijalizmom za razliku od relacionalizma. Treba, međutim, naglasiti da Newton prostor i vrijeme nije smatrao pravim supstancijama (kao što su, paradigmatički, tijela i umovi, već radije stvarnim entitetima sa svojim vlastitim načinom postojanja, koji proizlaze iz Božjeg postojanja (točnije, njegove sveprisutnosti i vječnosti).¹¹

Newton je smatrao da su prostor i vrijeme *Božja svojstva* u smislu da korespondiraju s Božjim svojstvima *neizmjernosti* (prostor) i *vječnosti* (vrijeme).¹² Čini se da je ovo razmišljanje Newton iznio kako bi izbjegao optužbu da je njegovo poimanje prostora i vremena neovisno od Boga. Leibniz je na to skrenuo pažnju u svom trećem pismu:

„Ova gospoda, dakle, tvrde da je prostor zbiljsko apsolutno biće. No to ih upliće u velike poteškoće, jer se čini da takvo biće nužno mora biti vječno i beskonačno. Stoga su neki pomislili da je to sâm Bog ili jedan od njegovih atributa, naime njegova beskrajnost.“¹³

¹¹ Rynasiewicz, R: *Newton's View on Space, Time, and Motion*, <https://plato.stanford.edu/entries/newton-stm/> (05.08.2022.)

¹² Leibniz, G. W, i Clarke, S: 2017. str. 26.

¹³ Leibniz, G. W, i Clarke, S: 2017. str. 18.

Leibniz je u tvrdnji da su prostor i vrijeme Božja svojstva vidio nekoliko problema. Prije svega, ako je tako da je prostor svojstvo supstance koja se u njemu nalazi (kako Clarke kaže), pitanje je, *čega je svojstvo prazan prostor?*¹⁴ Newton, naime, kaže da prostor postoji i kada je potpuno prazan, pa čega je onda on svojstvo?

Nadalje, ako je beskonačan prostor svojstvo Božje neizmjernosti onda to Božje svojstvo ovisi o nama jer smo mi dio te beskonačnosti. Svaki pojedini čovjek, biljka ili životinja kao i sve ostale materijalne ili nematerijalne stvari, uzete u cjelini, čine taj beskonačan prostor o kojem Newton govori i koji bi, navodno, trebao biti Božje svojstvo.

Ako je beskonačan prostor Božje svojstvo kojim se dokazuje Božji atribut neizmjernosti, iz toga slijedi da je ograničeni prostor svojstvo ograničenog predmeta, takvog koji ima svoj početak i kraj. Ovdje nastaje problem jer konačna stvar A može mijenjati mjesto na kojem se nalazi i doista je čudno reći da time mijenja svoje atribute.

Uostalom, kako neko svojstvo istovremeno može biti u supstanciji i ta supstancija u tom svojstvu? Čudno bi bilo reći za majicu koja je crvena da je crvenilo u njoj kao njen atribut i istovremeno da je ona unutar tog crvenila, kao da je zatočena u tom svojstvu. Istovremeno druge stvari mogu imati isto to svojstvo, jesu li i one “u crvenilu”? Kako je onda prostor i Božje svojstvo i nešto u čemu se Bog nalazi? Nije li ispravnije reći da je prostor u Bogu, kao njegovo svojstvo neizmjernosti?

Leibniz na ovo kaže da se radi o krivoj uporabi pojmova. Jedno je protežnost ili trajanje stvari a drugo prostor i vrijeme. Naime, svaka stvar ima svoju protežnost i svaki događaj svoje trajanje ali jedna stvar može sada biti na jednom mjestu unutar prostora a u idućem trenutku na drugom. Njena se protežnost, obzirom da je njeno svojstvo, kreće prostorom zajedno s njom. Ako je prostor Božje svojstvo neizmjernosti i ograničeni prostor svojstvo stvari koje se mogu izmjeriti, takvih koje imaju svoj početak i kraj i koje se mogu na neki način obuhvatiti, takvo što prije bismo nazvali svojstvom protežnosti koju svaka konačna stvar ima. Problem je taj što protežna stvar mijenja mjesta dok prostor koji bi joj trebao biti svojstvo ostaje, ona dakle po Newtonu nužno mijenja svoja svojstva što je suprotno našem svakodnevnom iskustvu sa stvarima.

3. PRINCIP DOVOLJNOG RAZLOGA

¹⁴ Leibniz, G. W, i Clarke, S: 2017. str. 32.

Leibniz uvodi ovaj princip u svojem djelu *Teodiceja*.¹⁵ Riječ je o principu kojim se Bog i ostala racionalna bića, kao što su ljudi, vode prilikom svakog svojeg djelovanja. On se u svojoj suštini svodi na to da se Bog uvijek vodi nekim razlogom kada nešto čini. Između opcije A i B Bog će izabrati onu za koju ima dovoljan razlog da ju izabere. Bog je učinio svijet ovakvim kakav on jest jer je ovakav svijet bolji nego ikakav drugačiji svijet, on je odabrao najbolju opciju svijeta u kojem živimo i on nastavlja odabirati najbolju opciju prilikom svakog svojeg djelovanja. Ovo je poznata teza da živimo u *najboljem od svih mogućih svjetova*. Ovaj princip, kako kaže Leibniz, pokazuje Božju mudrost u situacijama gdje je Bog u mogućnosti učiniti što god on poželio (jer, neupitno je da Bog sadrži svojstvo svemogućnosti). Princip dovoljnog razloga pokazuje da u takvim situacijama Bog ne čini što god već samo ono što je najbolje.

Razlog iz kojeg se u ovu raspravu upliće princip dovoljnog razloga jest taj što je Leibniz u svom prvom pismu kritizirao Newtonovo razmišljanje da se Bog s vremena na vrijeme upliće u rad svemira.¹⁶ Leibniz smatra da ne postoji dovoljno dobar razlog zbog kojeg bi Bog stvorio takav svijet koji bi bio podložan kvarovima i koji bi trebao njegovo uplitanje. Također, postojanje takvoga svijeta umanjilo bi, kaže Leibniz, Božju mudrost. U nastavku ćemo vidjeti koje razloge za svoja stajališta daju jedan i drugi.

3.1. Božje uplitanje u rad svijeta

Newton je u svojoj *Optici* naveo primjer po kojem se Bog ponekad upliće u rad svijeta kako bi obnovio sile potrebne za normalno funkcioniranje svijeta ovakvog kakvog ga znamo.

Jer dok se kometi kreću u veoma ekscentričnim orbitama u svim mogućim položajima, slijepa sudbina nikada ne bi mogla natjerati sve planete da se kreću na isti način u koncentričnim orbitama, osim nekih beznačajnih nepravilnosti, koje su možda proizašle iz međusobnog djelovanja kometa i planeta jednih na druge koje će s vremenom postajati sve veće, sve dok ovaj sustav zatreba reformaciju.¹⁷

¹⁵ Leibniz, G. W: 2012.

¹⁶ Leibniz, G. W, i Clarke, S: 2017. str. 2-3.

¹⁷ Newton, 1952., str. 402.

On to Božje djelovanje zove *reformacijom sistema* a Leibniz taj koncept smatra heretičnim. Naime, Leibniz smatra da takvo Božje djelovanje čini Boga nevještima poput urara čiji je sat podložan kvarovima koje on onda mora popravljati. On smatra da se Bog nikada ne bi doveo u takvu situaciju gdje treba popravljati svoj rad jer je mudar koliko je i moćan i jednom kada nešto učini, to čini na najbolji mogući način, vodeći se principom dovoljnog razloga.

Clarke na to odgovara da bi takav Bog bio lišen slobodne volje, što bi vodilo u determinizam.¹⁸ On se slaže sa Leibnizovim principom, ali kaže da je za djelovanje ponekad dovoljna isključivo volja, što bi značilo da Božje djelovanje ne mora uvijek biti motivirano dovoljnim razlogom. U indiferentnim situacijama volja može biti pokretač djelovanja kod Boga i razumnih bića. Zašto je Bog, pita se Clarke, odlučio dvije u potpunosti slične stvari staviti na dva potpuno slična ali različita mjesta? Ili, zašto je odlučio svemir smjestiti u ovaj dio prostora u kojem se sada nalazi a ne milju dalje, ako znamo da je svaki dio prostora jednak drugome? To su sve primjeri indiferentnih situacija u kojima je Bog bio primoran djelovati ili, bolje rečeno, znamo da je djelovao a da nije bilo razloga da jedna mogućnost prevagne nad drugom.

Leibniz će detaljnije objasniti princip dovoljnog razloga kroz primjer *Arhimedove vage*.

3.2. Može li Bog pomaknuti jedan kraj vage?

Leibniz smatra da se principom dovoljnog razloga bavio već Arhimed.¹⁹ Prema Leibnizu, Arhimed je dokazao princip dovoljnog razloga kroz primjer vage čija se dva kraja neće pomaknuti ukoliko je nanesena ista količina tereta na jedan i na drugi kraj. Ovim primjerom Arhimed je dokazao da se u indiferentnim situacijama ništa ne zbiva. Naprosto nema dovoljnog razloga zbog kojeg bi došlo do promjene na vagi ako su obje strane iste težine.

Tako je, kaže Leibniz, i s Bogom. Kada bi se našao pred indiferentnim odabirom, on ne bi učinio ni jednu od ponuđenih mu mogućnosti. Štoviše, kaže Leibniz, s Bogom je situacija drugačija utoliko što se on nikada ne bi našao pred takvim odabirom jer je on sve unaprijed predvidio prilikom stvaranja, pa on takve indiferentne situacije nikada ne bi ni stvorio. Prilikom

¹⁸ Leibniz, G. W, i Clarke, S: 2017. str. 13.

¹⁹ Leibniz, G. W, i Clarke, S: 2017. str. 7.

stvaranja svog plana oko svijeta i njegovih mogućnosti, on takve indiferentne situacije nije stvorio.

Na ovo Clarke odgovara da je neistinito jer indiferentne situacije itekako postoje. Osim što postoje za Boga, postoje i za nas koji smo stvoreni na njegovu sliku. Mi ljudi svakodnevno nailazimo na situacije gdje je odabir po principu dovoljnog razloga težak ili nemoguć i svejedno odabiremo jednu od ponuđenih mogućnosti. Tako je i s Bogom jer, kada ne bi bilo tako da Bog može izabrati između dvije indiferentne stvari, kada takve situacije uopće ne bi postojale, kako bismo mogli govoriti o slobodi volje?

3.3. Je li sloboda volje dovoljno dobar razlog za Božje djelovanje?

Kada govorimo o slobodi volje, govorimo o mogućnosti da odaberemo onako kako mi želimo, čak i kada nemamo neki razlog da to učinimo. Kažemo da tada nešto učinimo “jer nam se dalo”, “jer smo tako htjeli”. Naprosto imamo mogućnost činjenja onoga što želimo, ako to želimo ili ne činjenja nečega ako to naprosto ne želimo.

Čini se da Clarke smatra da se sloboda volje najbolje ističe u *indiferentnim situacijama*; takvima gdje je i jedan i drugi odabir jednako loš ili dobar.²⁰ Primjer indiferentne situacije bio bi sljedeći: zamislimo da ulazimo u slastičarnu s 10 kuna koliko dođe jedna kuglica sladoleda. Slastičar nam nudi između sladoleda od vanilije i čokolade. Osim što inače obje vrste jedemo i uživamo u njima jednako, u danom trenutku jednako žudimo za jednom i drugom vrstom. Međutim, obje nećemo dobiti i moramo se odlučiti između dvije opcije. Odabiremo jednu i nastavimo sa svojim životom.

Isto je, kaže Clarke i s Bogom. On se nalazi u indiferentnim situacijama gdje čistom slobodom volje odabire jednu od mogućnosti. Leibniz se ne slaže s ovim razmišljanjem. Kakav bi to bio Bog koji bi nešto napravio jer mu se to naprosto “dalo učiniti”? On, kaže Leibniz, u indiferentnoj situaciji neće učiniti ništa, on uostalom takve situacije ne stvara. Leibniz u četvrtom pismu kaže: „Puka volja bez motiva je izmišljotina, ne samo u suprotnosti s Božjim savršenstvom, nego je također varljiva i proturječna, nespojiva s definicijom volje, i dostatno opovrgnuta u mojem djelu *Teodiceja*.“²¹ Doista, čini se da riječ “volja” pretpostavlja da smo

²⁰ Leibniz, G. W. i Clarke, S: 2017. str. 13.

²¹ Leibniz, G.W. i Clarke, S: 2017. str. 31.

željni ili voljni nešto učiniti što bi značilo da smo nečime motivirani. U indiferentnim situacijama nedostaje taj motiv pa je teško govoriti o “volji.”

Indiferentne situacije, smatra Clarke, najbolje dokazuju slobodu volje jer je u svakoj drugoj situaciji lako razabrati dovoljan razlog za djelovanje, pa se čini kao da Bog ne može činiti drugačije nego što to čini sada, držeći se principa dovoljnog razloga. Upravo to zabrinjava Clarkea, jer se čini da po tome Bog nema nikakav izvorni princip po kojem može djelovati, što upućuje na to da je sve već determinirano.

3.3.1. Moralna i apsolutna nužnost

Leibniz u petom pismu uvodi distinkciju između *moralne i apsolutne nužnosti* u nastojanju da dokaže da je Clarke u krivu kada kaže da nedostatak indiferentnih situacija i princip dovoljnog razloga vode u determinizam.

Kada govorimo o apsolutnoj nužnosti, kaže Leibniz, govorimo o nužnosti do koje dolazi jer drugih opcija nema. Ne dolazi do biranja između opcija već se “bira” jedina opcija, tj. ta jedna jedina opcija se ostvaruje. Apsolutna nužnost, objašnjava Leibniz, doista vodi do determinizma i usuda. Božje djelovanje međutim, nije uvjetovano apsolutnom već moralnom nužnošću.

Moralna nužnost ne svodi se na isključivanje drugih opcija već odabirom moralno najbolje među njima. Moralna bića kao što su ljudi i Bog, neprestano se vode odabirom moralno najprihvatljivije opcije. Ljudi, obzirom da su po svojoj prirodi grešni, ponekad posustanu pa ne izaberu najbolju opciju, ali s Bogom je to drugačije. On je neizmjereno moralniji od stvorenja koje je stvorio i po principu dovoljnog razloga uvijek odabire ono što je moralno najprihvatljivije.

Riječ je o nužnosti, jer se zna da će Bog uvijek odabrati najbolju opciju i nijednu drugu, ali nije riječ o apsolutnoj nužnosti, za koju ga Clarke optužuje, jer Bog u tim situacija izabire najbolju među *ostalim* opcijama dok kod apsolutne nužnosti ne bi bila riječ o izboru.

3.3.2. Gdje će Bog smjestiti materiju u indiferentnoj situaciji?

Clarke kaže da postoji problem s relativnim poimanjem vremena ako prihvatimo Leibnizovo razmišljanje da Bog ne odlučuje u indiferentnim situacijama. Navodi primjer relacije između Mjeseca, Zemlje i Sunca.²² Bog ih je mogao smjestiti u bilo koji dio prostora jer su dijelovi prostora po svojoj naravi identični jedni drugima no on se ipak odlučio, slobodom volje, smjestiti ih ondje gdje ih je smjestio.

Nadalje, ako prihvatimo misao da se prostor i vrijeme svode na relacije između predmeta i događaja, čini se da bi bilo posve svejedno gdje ih je Bog smjestio ukoliko je to učinio na isti način na koji su sada raspoređeni.

Ne samo što bi bilo svejedno je li ih smjestio na mjesto gdje se trenutno nalaze najudaljenije zvijezde, već bismo, ako prihvatimo relacijsko shvaćanje prostora, morali reći da se Mjesec, Zemlja i Sunce nalaze na istom mjestu gdje se i sada nalaze. Dakle, po relacijskom shvaćanju, uvijek bi se nalazili na istom mjestu, dokle god zadržavaju isti raspored i udaljenost jedni od drugih. Takvo razmišljanje je, kaže Clarke, kontradiktorno.²³

Leibniz odgovara da doista ne bi došlo do nikakve promjene odnosno kretanja u navedenom slučaju jer kretanje jest samo ono što možemo zamijetiti. Kada kaže da kretanje možemo zamijetiti, tada misli da se predmet A kreće ako promjeni svoj položaj u odnosu na B i C jer se ta promjena može zamijetiti. Ako Bog premjesti čitavu relaciju, bez promjene u njenom izvornom stanju, po Leibnizu, nije riječ o kretanju.

Newton, s druge strane, razlikuje *realno* od *relacijskog* kretanja. Relacijsko je ono o kojem govori Leibniz; takvo kretanje gdje možemo uočiti promjenu u odnosu na predmete. Realno kretanje je ono kod kojeg ne zamjećujemo promjenu jer se ništa ne mijenja oko nas, u odnosima koji nas okružuju, već se čitavi sustavi odnosa, onakvi kakvi jesu, pomiču. Zamislimo kutiju u koju smo abecednim redom poslagali knjige. Ukoliko zamijenimo jednu knjigu drugom došlo je do relacijskog kretanja, no ako čitavu kutiju pomaknemo 10 centimetara ulijevo i da pritom ne mijenjamo redoslijed knjiga unutar nje, tada je došlo do realnog kretanja. U svom četvrtom odgovoru Clarke ovako objašnjava:

Dva mjesta, iako su potpuno slična, nisu isto mjesto. Isto tako kretanje ili mirovanje svemira nisu isto stanje, baš kao što ni kretanje ili mirovanje broda nije isto stanje zato što čovjek zatvoren u kabini ne može zamijetiti da li brod plovi ili ne, dokle god se brod

²² Leibniz, G. W, i Clarke, S: 2017. str. 25.

²³ Leibniz, G. W, i Clarke, S: 2017. str. 25.

kreće jednoliko. Kretanje broda, iako ga čovjek ne zamjećuje, zbiljski je različito stanje i ima zbiljski različite učinke – isto bi bilo i s nezamjetljivim kretanjem svemira.²⁴

Iz toga slijedi, kaže Clarke, da je prostor doista realan jer postoji nešto takvo kao što je realno kretanje. Ako ono postoji u situaciji gdje se brod pomiče a da putnik u njemu to ne zamjećuje, onda realno kretanje mora postojati i kada je riječ o svemiru.

²⁴ Leibniz, G.W., Clarke, S., 2017. 46. str.

4. PRINCIP IDENTITETA NERAZLUČIVIH STVARI

Leibniz je pokušao dokazati da indiferentne situacije ne postoje jer se kose s *principom identiteta nerazlučivih stvari*.

Identitet nerazlučivih stvari poznat je još i pod nazivom *Leibnizov zakon* koji glasi: „ako sve što vrijedi za x istovremeno vrijedi i za y , x i y su identični.“²⁵ i svodi se na to da ne postoje dvije savršeno slične odnosno kvalitativno identične stvari na svijetu. Ovaj princip, objašnjava Leibniz, vidljiv je u prirodi i, osim hipotetičkih scenarija, ne postoji ikakav protuprimjer ovome principu. Leibniz kaže da nije moguće naći dva identična lista, dvije identične kapi vode ili dvije identične pahulje snijega. Čak i kada pomislimo da smo ih pronašli, detaljnije proučavanje pokazat će da smo u krivu i da po svome sastavu ili nekom svom drugom svojstvu, ti predmeti nisu isti.

Princip identiteta nerazlučivih stvari vodi se empirijskim dokazima. Doista se čini da u prirodi ne pronalazimo dvije identične stvari. Čak i kada nam se čini da su identične, pod mikroskopom je vidljivo da one to ipak nisu.

Clarke se slaže da ne postoje dvije identične stvari na prvi pogled, ali ako se odlučimo rastaviti ih do njihovih temeljnih elemenata naći ćemo atom koji može biti identičan atomu druge stvari. Možemo to sagledati kroz primjer dviju ruža. One mogu biti slične na prvi pogled, ali neće biti iste. Možda neće imati isti broj latica ili njihov raspored neće biti isti, boja im neće biti ista ili oblik. No, ako se potrudimo ogoliti ruže od njihovih latica i rastaviti ih na sitne komadiće, postoji mogućnost da će njihovi najmanji dijelovi (atomi) biti kvalitativno i kvantitativno identični.

Leibniz ne vjeruje u postojanje atoma, već monada; takvih nematerijalnih supstancija od kojih su sačinjene sve stvari. One su najmanji dijelovi supstancija i, ono što je bitno, svaka monada razlikuje se od druge, što ide ruku pod ruku s principom identiteta nerazlučivih stvari.

Identitet nerazlučivih stvari bitan je za prepisku jer služi kao protuargument Clarkeovom argumentu da Leibnizovi stavovi vode u determinizam. Sjetimo se da je Clarke rekao da slobodna volja može biti dovoljan razlog za djelovanje. Kao primjer situacije u kojoj je Bog morao odlučiti, mada je teret na obje strane vage bio jednak, jest kada je odlučivao gdje smjestiti dva savršeno slična komada materije. Obzirom da su dijelovi prostora savršeno slični jedni drugima i ta dva predmeta savršeno slična jedna drugome, kako se Bog mogao odlučiti i jedan smjestiti u jedan dio prostora a drugi u neki drugi dio prostora?

²⁵ Noonan, H.: *Identity*, <https://plato.stanford.edu/entries/identity/> (06.09.2022.)

Ovdje Leibniz odgovara kombinacijom *principa identiteta nerazlučivih stvari* i *principa dovoljnog razloga*. On zapravo izvodi princip identiteta nerazlučivih stvari iz principa dovoljnog razloga. Leibniz smatra da Bog nikada ne stvara nešto ukoliko ne zna čemu će to služiti i gdje će to smjestiti. Bog prilikom stvaranja zna čitav proces; njegovo stvaranje ne sastoji se u tome da nešto stvori pa da tek onda razmišlja što će sa stvorenim. Naprotiv, on stvara znajući što će sa svakom stvorenom stvari jer je ona dio njegova plana.

Prije svega, on nema dovoljno dobar razlog da stvori dvije savršeno slične, odnosno, kvalitativno identične stvari jer je toliko mudar da se nikada ne bi doveo pred odabir u indiferentnoj situaciji. Kao što je više puta rečeno, on takve (indiferentne) situacije ne stvara. One nisu dio njegova plana jer se njegov plan svodi na djelovanje kroz princip dovoljnog razloga a, kao što je već rečeno, nema razloga za odabir između dvije identične stvari.

Iz svega slijedi da ne postoje dvije identične stvari. Osim što ih je nemoguće naći u prirodi, njihovo postojanje kosilo bi se s principom dovoljnog razloga. Dakle, kaže Leibniz, kada govorimo o dvjema istim stvarima, zapravo govorimo o jednoj stvari pod dva različita imena.

Clarke u petom odgovoru kaže da je Leibniz time objasnio samo kako Bog neće stvoriti dvije identične stvari jer to ne bi bilo mudro, ali Clarke je od njega zahtijevao da objasni zašto Bog *ne može* stvoriti dvije identične stvari.²⁶ Ovaj Leibnizov odgovor, kaže, nije dostatan kao protuargument Clarkeova stajališta. Obzirom da nije dostatno objašnjeno na koji način Bog ne može stvoriti dva identična komada materije, znači da Bog to može učiniti, čime čitav princip identiteta nerazlučivih stvari pada u vodu.

Ono što Clarkea nadalje muči u ovom Leibnizovom objašnjenju jest njegovo negiranje postojanja atoma. Atom, kao najmanji dio materije, zapravo bi bio njen esencijalni dio. Po tome sudeći, Leibniz smatra da materija uopće ne postoji.

²⁶ Leibniz, G.W, Clarke, S., 2017. str. 109.

4.1. Možemo li govoriti o materiji ako atom ne postoji?

Atom je najmanji dio tvari koji stoji u osnovi svake tvari kao njen bitan dio, ono što čini neku tvar onime što ona jest.

Leibniz je vjerovao u atome u svojoj mladosti ali se kasnije odrekao tog razmišljanja jer se kosilo sa principom plenuma. *Princip plenuma* svodi se na to da što više stvari postoji, tim više Bog ima mogućnosti za širenje svoje ljubavi odakle slijedi da Bog uvijek stvara nove stvari i da je svemir pun materije.

Zbog tog principa Leibniz prestaje vjerovati u atome jer oni predstavljaju nešto konačno što leži u osnovi svake materije. Nešto konačno, po Leibnizu, ne bi trebalo postojati već bi se materija trebala dijeliti u beskonačnost. Svaki djelić materije, naime, predstavlja novi objekt na koji Bog može prenijeti svoju ljubav, pa nije razložno tvrditi da je Bog stvorio atom koji bi bio krajnja točka podjele stvari jer bi se time ograničio broj stvari na koje Bog može prenositi svoju ljubav. J. K. McDonough kaže:

Jer, Leibniz tvrdi, bez obzira koliko malenima netko smatra atome, sve dok se smatraju iznutra jednostavnima i homogenima, svijet bi ipak mogao sadržavati više raznolikosti, bogatstva i postojanja da su finije podijeljeni. On stoga izvlači karakterističan zaključak da je “najmanje tjelešce zapravo podijeljeno u beskonačnost i sadrži svijet drugih stvorenja koja bi nedostajala u svemiru da je to tjelešce atom, to jest tijelo sastavljeno od jednog cijelog komada bez podjele.”²⁷

Newton, s druge strane, vjeruje u postojanje atoma koji leži u svakoj stvari kao njen konačan dio. Jednom kada se materija podijeli i kada se dođe do atoma, tu staje bilo kakva daljnja podjela te materije. Leibniz kaže da je teorija atomizma “ugodna laž koja nas tješi razmišljanjem da je svemir ograničen poput naših umova” (moja parafraza).²⁸

Clarke je ukazao na problem u Leibnizovom principu plenuma. Ako se materija dijeli na beskonačno mnogo dijelova, možemo li uopće govoriti o postojanju materije?²⁹ Kada držimo bilo koji materijalni predmet u rukama i podijelimo ga na dva dijela, pa svaki na još dva i tako sve u beskonačnost, kako možemo reći da držimo komad materije u rukama? Materija bi trebala biti nešto čvrsto, djeljivo ali opet takvo da znamo da u sebi sadrži tu čvrstinu. Gotovo se čini

²⁷ McDonough, J. K.: *Leibniz's Philosophy of Physics*, <https://plato.stanford.edu/entries/leibniz-physics/#CriAto> (29.07.2022.)

²⁸ Leibniz, G. W, i Clarke, S: 2017. str. 41.

²⁹ Leibniz, G. W, i Clarke, S: 2017. str. 53-54.

da, ako je materija beskonačno djeljiva, ona nam u bilo kojem trenutku može proći kroz prste poput pijeska.

5. ČUDO

Kao što je prije već spomenuto, Leibniz ima problem s Newtonovom tvrdnjom da Bog s vremena na vrijeme mora podesiti rad svemira poput urara koji podešava rad sata. Osim što takvo djelovanje ne bi korespondiralo sa Božjom mudrošću, Leibniza zanima i na koji način dolazi do takvog djelovanja. Naime, Bog takvo podešavanje može činiti na prirodan ili natprirodan način. U oba slučaja Leibniz vidi problem, jer bi prirodan način značio da je Bog duša svijeta dok bi natprirodan način predstavljao djelovanje putem čuda.

Kada kaže da je Bog duša svijeta, tada to govori pod pretpostavkom da „se predodžbe stvari prenose <osjetilnim> organima do duše.“³⁰ Naime, pod pretpostavkom da duša utječe na tijelo i „da duša može dati novu silu tijelu“³¹, kada Newton kaže da se Bog upliće u rad svijeta (onda kada silama treba dati novi poticaj), to bi, po Leibnizu, značilo da je Bog sličan duši. Naime, onako kako duša utječe na tijelo, tako, smatra Leibniz, Bog mora utjecati na svijet (ukoliko je Newtonova tvrdnja točna). Upravo to Leibniz želi reći kada kaže da je Bog duša svijeta.

S druge strane, Božje uplitanje u rad svijeta može se objasniti natprirodnim putem-čudom. No, Leibniz smatra da je objašnjenje Božjeg djelovanja kao čuda prejednostavan odgovor jer ne traži nikakvo daljnje objašnjenje. Kada kažemo da je nešto *čudo*, nepotrebno je objašnjavati kako je do tog čuda došlo jer je po definiciji čudo nešto neobjašnjivo.

Clarke kaže da je Bogu jednako moguće učiniti čudo kao i učiniti nešto prirodno. Naime, kada govorimo o nečemu što je prirodno, tada mislimo na ono što mi takvim smatramo. Recimo, kada gledamo na uzroke i posljedice, jasno je da će Sunce zagrijati zemlju i tada ćemo reći da je prirodno da sunčeva toplina ugrije zemlju. Bogu, s druge strane, nije bilo nemoguće napraviti tako da Sunce hladi zemlju, nije mu nemoguće da se Sunce jedno jutro ne pojavi na obzoru. Dakle, čini se da pod “prirodnim” mislimo na ono što je nama uobičajeno; mi pratimo što se zbiva oko nas i uviđamo uzorke po kojima definiramo pravila i zakone prirode.

Kao jedna od značajki čuda mogla bi se izdvojiti neuobičajenost. Leibniz na to daje primjer nakaza i ludila i kaže da su oni isto neuobičajeni, ali ih ne bismo nazvali čudima. Clarke se slaže da nakaze i ludilo kod ljudi ne bismo trebali nazivati čudom i kaže da je svako čudo

³⁰ Leibniz, G.W. i Clarke, S: 2017. str. 88.

³¹ Leibniz, G.W. i Clarke, S: 2017. str. 37.

neuobičajeno ali da nije svaka neuobičajenost čudo. Evo kako to Clarke objašnjava u svom četvrtom odgovoru:

Neuobičajenost je nužno sadržana u pojmu čuda jer inače nema ničega čudesnijeg, niti ičega što zahtjeva veću uzročnu moć od nekih stvari koje nazivamo prirodnima, kao što su kretanja nebeskih tijela, nastajanje i razvoj biljaka i životinja itd. Međutim, to nisu čuda samo stoga što su nešto uobičajeno. Pa ipak, ne slijedi da je sve što je neuobičajeno stoga i čudo, budući da to može biti tek nepravilni i neučestaliji učinak uobičajenih uzroka, kao što je slučaj s pomrčinama, nakazama, ludilom u ljudi, i nebrojenim stvarima koje običan puk naziva pretkazanjima.³²

5.1. Gravitacija

Newton je otkrio matematičku formulu gravitacije ali nije znao objasniti samu gravitaciju. Leibniz je gravitaciju nazvao trajnim čudom. Naime, u prepisci Leibniz je napomenuo da nema djelovanja tamo gdje nema dodira pa nije jasno što to djeluje na stvari da one gravitiraju prema Zemlji.

Clarke brani postojanje gravitacije i kaže da je moguće da na privlačenje utječe nevidljivi i nematerijalni uzrok. Takav uzrok i dalje bi bio prirodan jer je podložan pravilu kojem nema iznimke. Svako tijelo gravitira prema Zemlji i još se nije dogodila ta iznimka gdje je neka materija odlebdjela prema nebu.³³

Leibniz na to odgovara: “Ja odgovaram da ne može biti pravilno ako nije razložno, niti može biti prirodno ako nije objašnjivo prirodama stvorenja.”³⁴

Ono što Clarke pak smatra neprestanim čudom jest prestabilirana harmonija.

5.2. Prestabilirana harmonija

³² Leibniz, G.W. i Clarke, S: 2017. str. 52

³³ Izuzetna situacija koje se mogu objasniti zakonima prirode (baloni od helija i sl.)

³⁴ Leibniz, G.W., Clarke, S., 2017., str. 103

Leibniz je ponudio svoju teoriju prestabilirane harmonije kao jedno od mogućih objašnjenja interakcije duše i tijela. Prestabilirana harmonija činila mu se boljim rješenjem tog problema od Malebrancheova okazionalizma kojeg Hrvatska enciklopedija definira kao: “filozofijski, mistični i religiozni nauk o prigodnim uzrocima (*casuae occasionales*)”³⁵ Okazionalizam je vjerovanje da je Bog jedini uzrok i da sva stvorenja predstavljaju priliku za Božje djelovanje³⁶.

Leibniz objašnjava uzročno-posljedičnu vezu između duše i tijela te između stvari prestabiliranom harmonijom. Glavne značajke prestabilirane harmonije jesu:

1. nijedna promjena u stanjima stvorene supstancije nije posljedica druge stvorene supstancije(tj. ne postoji intersupstancijalna uzročnost);
2. sve (nepočetne, prirodne) promjene u stanjima prirodne supstancije posljedica su(barem djelomično) same supstancije(tj. postoji intrasupstancijalna uzročnost);
3. svaka stvorena tvar ima “nacrt” (tj. kompletan koncept ili zakon niza) koji “navodi” ili uključuje sva njena stanja,
4. svaki “nacrt” je u skladu s nacrtima svih drugih stvorenih supstancija (tj. svako od prirodnih stanja stvorene supstancije koherentno je sa svim prirodnim stanjima svake druge stvorene supstancije); i,
5. ovu usklađenost između stanja stvari uspostavlja univerzalni uzrok, naime Bog.³⁷

Leibniz u petom pismu objašnjava da nije riječ o trajnom čudu već o posljedici izvornog čuda. U petoj točki (citat iznad) objašnjeno je da je Bog univerzalni uzrok. Kada je Bog stvarao svijet on je u svaku stvar usadio *princip predstavljanja*. Svaka supstanca predstavlja isti svemir i zato među njima postoji harmonija. Ako dolazi do pomicanja predmeta A prilikom sudara s predmetom B, B nije uzrok tog pomicanja. Prema prestabiliranoj harmoniji, A i B zrcale isti svemir iz svojih perspektiva i pronalaze harmoniju unutar sebe kojom se događa promjena u kretanju predmeta A. Oba predmeta imaju u sebi “blueprint” tj. plan koji je unaprijed određen od strane Boga i po tom planu se događa promjena kada se predmeti A i B sudare. Dakle, B nije uzrok pomicanja A jer ne postoji međusobna uzročnost među stvorenim predmetima (stavka 1). Do promjene dolazi jer se njihovi planovi poklapaju što čini da djeluju harmonično.

³⁵ Hrvatska enciklopedija: *okazionalizam*, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44897> (posjećeno 08.09.2022.)

³⁶ Schmaltz, T.: *Nicolas Malebranche*, <https://plato.stanford.edu/entries/malebranche/#Occ> (posjećeno 08.09.2022.)

³⁷ Bobro, M.: *Leibniz on Causation*, <https://plato.stanford.edu/entries/leibniz-causation/> (16.08.2022.)

U petom pismu Leibniz kaže sljedeće:

Točno je da, po mojem mišljenju, duša ne utječe na zakonitosti tijela, niti tijelo na zakonitosti duše, već da se duša i tijelo samo podudaraju, duša djelujući slobodno prema pravilima finalnih uzroka a tijelo djelujući mehanički prema zakonima eficientnih uzroka. No to ne umanjuje slobodu naših duša, kao što autor tvrdi.³⁸

Ono što Leibniz time želi dokazati jest da duša posjeduje slobodu volje. Ona djeluje slobodno i po principu harmonije tijelo slijedi njene želje, ne direktno kao posljedica prohtjeva duše već pomoću plana koji je isti za dušu i tijelo kojima se oni prepoznaju i poklapaju. Pa kada se duša želi ustati, njezin plan i plan tijela se prepoznaju i tijelo se ustaje.

Obzirom da sve stvari zrcale svemir iz svoje perspektive pomoću plana koji im je usađen prilikom njihovog stvaranja, one se zamjećuju i djeluju harmonično.

Bog s druge strane zamjećuje stvari jer ih stvara. On je tvorac plana kojeg usađuje u svaku stvar koju stvori. S druge strane, Clarke brani Newtonovu tvrdnju da Bog zamjećuje stvari uz pomoć prostora jer prostor djeluje kao Božji senzorijski.

5.3. Prostor kao božji senzorijski

U prvom pismu Leibniz se žali princezi od Walesa da Newton i njegovi sljedbenici prostor smatraju Božjim *senzorijskim* što bi, po Leibnizu, značilo da oni smatraju da je Bogu potreban organ kojim bi zamjećivao svoje tvorevine.

Clarke pokušava objasniti da nije riječ o senzorijskom onakvom kakav je definiran u rječniku već da Newton objašnjava da je riječ o nečemu sličnom senzorijskom. Prostor nije organ kojim Bog zamjećuje stvari, već je mjesto gdje Bog obitava, obzirom da je jedno od Božjih svojstava *sveprisutnost*. Dakle, on zamjećuje stvari jer se nalazi u prostoru koje one zauzimaju.

Svoje shvaćanje Newton pokušava predložiti usporedbom s osjetilnim organima kod ljudi. Naš vid dozvoljava nam da vidimo slike kao stvari iako one to nisu, one su samo predstave stvari. Slike su način na koji mi percipiramo stvari oko nas; naš vid prenosi predstave stvari do

³⁸ Leibniz, G.W., Clarke, S., 2017., str. 92.

mozga gdje nastaju slike, dakle slike nastaju posredstvom našeg vida.³⁹ Bog, s druge strane, percipira stvari neposredno jer se nalazi u njima kao što se nalazi i u čitavom prostoru i to Newton misli kada kaže da je prostor *takoreći* Božji sensorij jer čini da Bog percipira stvari u svijetu. Prostor, dakle, nije *doslovce* Božji sensorij jer se ne djeluje kao, recimo, vid kod ljudi kod kojih do percepcije stvari dolazi njegovim posredstvom. Newton je povukao paralelu između vida i prostora jer oboje dozvoljavaju percepciju stvari (vid- posredno, prostor-neposredno).

Prisutnost, kaže Leibniz, nije dovoljan uvjet za percepciju, na što Clarke odgovara da osim što organ vida mora biti prisutan tj. mora se nalaziti u blizini stvari kako bi duša unutar sensorija zamijetila i prenijela njezinu predstavu do mozga gdje se stvara slika, duša mora biti živa supstanca. Dakle, sada imamo dva uvjeta za zamjećivanje: prisutnost i svojstvo „biti živa supstancija“. Clarke navodi: “Doista, Bog ne zamjećuje stvari samim time što im je prisutan, niti pak time što na njih djeluje, već time što je živa i inteligentna, kao i sveprisutna supstancija.”⁴⁰

Leibniz kao protuargument daje primjer slijepca čija je duša prisutna i živa pa on opet ne zamjećuje stvari oko sebe.⁴¹ Clarke na to odgovara da je loša usporedba koja ne dokazuje puno jer se zna da slijepca nešto sprječava da on vidi, normalno je da se kod slijepca ne stvaraju slike stvari jer je njegov vid spriječen u prenošenju podražaja od stvari koje ga okružuju.

Leibniz u tvrdnji da je prostor Božji sensorij vidi još jedan problem. Naime, takvo razmišljanje čini Boga *dušom svijeta*. Naime, ako duša zamjećuje stvari svojim prisustvom u vidu, i ako je prostor Božji sensorij jer zamjećuje stvari kroz svoje prisustvo u prostoru, tada je Bog svijetu ono što je duša čovjeku.

³⁹ Leibniz, G.W., Clarke, S., 2017., str. 4.

⁴⁰ Leibniz, G.W., Clarke, S., 2017., str. 15.

⁴¹ Leibniz, G.W., Clarke, S., 2017., str. 22.

6. ZAKLJUČAK

Nakon što sam izložila i razmotrila glavne probleme o kojima su Leibniz i Clarke raspravljali u svojoj prepisci, reći ću nešto o svojim razmišljanjima o istima.

Što se tiče na početku spomenutih dviju teorija prostora i vremena, moram reći da naginjem apsolutnoj teoriji. Naime, iako je ljudima teško ili čak nemoguće zamisliti prostor i vrijeme bez postojanja predmeta i događaja unutar njih, ipak mi se čini da postojanje prostora i vremena ne ovisi o postojanju predmeta i događaja u njima. Prije bih rekla da je tako da predmeti i događaji ovise o postojanju prostora i vremena nego obrnuto. Naime, čini mi se vjerojatnijim da se najprije stvara prostor i tek nakon njega predmeti. Uzmimo za primjer sljedeću situaciju: zamislimo da uređujemo stan i treba nam namještaj. Odlazimo u trgovinu i kupujemo fotelju za koju znamo gdje ćemo ju smjestiti. Možda ne znamo gdje ćemo ju *točno* u stanu smjestiti ali znamo zbog čega smo ju kupili- da bismo ju smjestili u stan.⁴² Dakle, fotelja je kupljena za potrebu preuređenja stana koji je kupljen *prije* nje. Najprije smo kupili prostor(stan) i zatim fotelju.

Nadalje, što se tiče principa dovoljnog razloga, tu se slažem s Leibnizom. Doista, ako Bog uistinu postoji i ako je onakav kako ga se obično definira kao neizmjerljivo inteligentno i apsolutno dobro biće (pored ostalih atributa koji se s njim povezuju) princip dovoljnog razloga čini mi se kao razložan način djelovanja.

Kakogod, teško mi je povjerovati da indiferentne situacije ne postoje, Naime, obzirom da svi prazni dijelovi prostora sličje jedni drugima tj. istovjetni su jedni drugima, doista se mora uzeti u obzir Clarkeova primjedba o relaciji Zemlje, Mjeseca i Sunca, tj. činjenicu da je Bog morao donijeti odluku u toj situaciji koja je očito bila indiferentna. Smatram da je to dobar primjer indiferentne situacije u kojoj je Bog morao odlučiti i u kojoj je donio neku odluku. No, to ne znači da se slažem sa Clarkeovim stavom da je sama volja dovoljan razlog za Božje djelovanje. Mogu se složiti sa time da je sama volja ponekad dovoljan razlog za ljudsko djelovanje stoga što mi nismo savršeni, iako smo (navodno) stvoreni na sliku savršenog bića. No, Bog je po definiciji savršeno biće i nije razložno reći da on nešto čini jer mu se tako htjelo. Mislim da za navedeni problem ne možemo naći rješenje. Vjerujem da smo mi ljudi ograničeni u svojim spoznajama i možda nikada nećemo u potpunosti shvatiti razloge za Božje djelovanje. Možda je tako da, situacije koje se nama čine indiferentnima, to ipak nisu u odnosu na Boga.

⁴² Dakako, ponekad kupujemo nešto iako nam ono ne treba i ne znamo gdje ćemo s tim no, zamislimo da se u ovom slučaju radi o odluci motiviranoj *principom dovoljnog razloga*

Uvijek moramo ostaviti mjesta za mogućnost da Bog vidi nešto što mi ne možemo i nikada nećemo moći vidjeti.⁴³

Što se tiče Clarkeovog protuargumenta principu identiteta nerazlučivih stvari tj. njegovom razmišljanju da, ukoliko negiramo postojanje atoma, ne možemo govoriti o materiji, to razmišljanje mi se čini . Doista se čini da, ukoliko ne postoji točka tj. dio materije gdje daljnje rastavljanje iste staje, nema smisla govoriti o nečemu konkretnom, iz čega slijedi da materija ne postoji.

Kada se govori o prestabiliranoj harmoniji, moram priznati da mi taj koncept ne drži vodu. Uopće reći da dvije stvari ne mogu utjecati jedna na drugu, da, recimo, ja nisam uzrok toga da se loptica otkotrljala kada sam ju odgurnula ,već da je došlo do harmonije među našim usađenim planovima, ne čini mi se ispravnim. No, shvaćam da je prestabilirana harmonija ipak bolje rješenje problema interakcije duša- tijelo od Malebrancheova *okazionalizma*. Prije bih povjerovala da svaka stvar ima usađeni plan kojim dolazi do harmonije među stvarima, nego da u trenucima kada nam se čini da djelujemo na nešto(guramo lopticu i ona se kotrlja), umjesto nas, djeluje Bog.

⁴³ Doduše, u ovoj raspravi pretpostavka nije da Bog vidi razliku koju mi ljudi ne vidimo, nego da naprosto nema razlike između opcija.

7. SAŽETAK

Prepiska Leibniz - Clarke bitno je djelo za razumijevanje Leibnizovih, Clarkeovih i Newtonovih stajališta o metafizici, fizici i teologiji. Leibniz i Clarke su kroz pisma objašnjavali zbog čega se ne slažu sa teorijama svojih suparnika i opravdavali svoja stajališta kroz odgovore na kritike upućene njihovim teorijama.

Kroz prepisku je Clarke opravdavao razmišljanja koja je dijelio sa svojim učiteljem Newtonom od kojih su mnoga proizašla iz Newtonovih ranijih djela kao što su *Matematički principi prirodne filozofije* (pogotovo *Scholium*). Clarke je izložio mnoge argumente u korist apsolutne teorije prostora i vremena, opravdavao je Newtonov stav da se Bog ponekad miješa u rad svijeta kako bi obnovio sile koje u njemu djeluju. Objašnjavao je zašto vjeruje da su prostor i vrijeme Božji atributi. Priznao je da se slaže sa Leibnizovim principom dovoljnog razloga i objasnio zašto smatra da je dovoljan razlog u nekim slučajevima volja jer u suprotnom negiramo postojanje slobodne volje. Nadalje, analizirao je primjer u kojem Bog donosi odluku u indiferentnoj situaciji. Pokazao je zašto nepostojanje atoma vodi do nepostojanja materije. Objasnio je što Newton misli kada kaže da je prostor Božji sensorij te da Bog zamjećuje stvari koje je stvorio time što je sveprisutan kako u njima, tako i u čitavom prostoru u kojem se one nalaze.

Leibniz je kritizirao stav da se Bog mora miješati u rad svijeta opravdavajući to stajalište principom dovoljnog razloga i prestabiliranom harmonijom. Nadalje, principom plenuma objasnio je zbog čega ne vjeruje u apsolutnu teoriju prostora i vremena i zašto mu se postojanje konačnog, nedjeljivog komada materije kao što je atom čini nerazložnim.

Princip dovoljnog razloga ilustrirao je primjerom Arhimedove vage te je na optužbe o determinizmu i usudu odgovorio moralnom nužnošću kojom se Bog vodi i koja je u suprotnosti s apsolutnom za koju ga se optužuje.

Objasnio je princip identiteta nerazlučivih kojim je dokazao da Bog ne bira u indiferentnim situacijama jer iste ne stvara. Istim principom objasnio je zašto ne vjeruje u postojanje atoma. U prilog nepostojanju atoma dodao je i princip plenuma. Nadalje, iznio je argumente u prilog svom stavu da bi Božje uplitanje u rad svijeta bilo trajno čudo te je tvrdio da gravitaciju smatra trajnim čudom. Objasnio je da smatra da Bog zamjećuje stvari jer je u njih usadio plan koji je isti za svaku stvar koju je stvorio. Kritizirao je stajalište da je prostor Božji sensorij jer takvo razmišljanje, kaže, čini Boga dušom svijeta.

KLJUČNE RIJEČI: apsolutno i relacijsko shvaćanje vremena i prostora, princip dovoljnog razloga, Arhimedova vaga, sloboda volje, moralna i apsolutna nužnost, indiferentne situacije, princip identiteta nerazlučenih, monada, atom, gravitacija, prestabilirana harmonija, prostor kao božji senzorijski svijet.

8. LITERATURA

- Alexander, H.G: "Introduction and Notes." u Leibniz, G.W. i Clarke, S: 1977.
- Ariew, R: "Introduction" u Leibniz, G. W. i Clarke, S: 2000.
- Edwards, P: 1967. *The Encyclopedia of Philosophy*. New York: The Macmillan Company & The Free Press.
- Leibniz, G. W: 2012. *Teodiceja: ogledi o dobroti Božjoj, slobodi čovjekovoj i podrijetlu zla*. Demetra, Zagreb.
- Leibniz, G. W. i Clarke, S: 1977. *The Leibniz- Clarke Correspondence: With extracts from Newton's 'Principia' and 'Optiks'*. Manchester: Manchester University Press.
- Leibniz, G. W. i Clarke, S: 2017. *Prepiska*. preveo Pavel Gregorić (rukopis)
- Leibniz, G. W. i Clarke, S: 2000. *Correspondence*. Indianapolis: Hackett Publishing Company, Inc.
- Newton, I: 1952. *Opticks or a Treatise of the Reflections, Refractions, Inflections & Colours of Light*. 4.izd. New York: Dover Publications inc.
- Newton-Smith, W.H: 1980. *The Structure of Time*. Routledge & Kegan Paul.

INTERNETSKI IZVORI:

- Bobro, M: Leibniz on Causation, 15.02.2005. <https://plato.stanford.edu/entries/leibniz-causation/> (posjećeno 16.08.2022.)
- Guericke, Otto von, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=23686> (posjećeno 07.09.2022.)
- Horror vacui. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26166> (posjećeno 03.08.2022.)
- Infinitezimalni račun. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=27396> (posjećeno 07.09.2022.)

McDonough, J. K.: *Leibniz's Philosophy of Physics*, 17.12.2007.

<https://plato.stanford.edu/entries/leibniz-physics/> (posjećeno 29.07.2022.)

Noonan, H.: *Identity*, 15.12.2004.

<https://plato.stanford.edu/entries/identity/> (posjećeno 06.09.2022.)

Okazionalizam, Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44897> (posjećeno 08.09.2022.)

Rynasiewicz, R.: *Newton's View on Space, Time, and Motion*, 12.08.2004.

<https://plato.stanford.edu/entries/newton-stm/> (posjećeno 05.08.2022.)

Schmaltz, T.: *Nicolas Malebranche*, 24.05.2002.

<https://plato.stanford.edu/entries/malebranche/#Occ> (posjećeno 08.09.2022.)